

КИЇВСЬКЕ КУСТАРНЕ ТОВАРИСТВО І НАРОДНІ ХУДОЖНІ ПРОМИСЛИ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Спробуємо розглянути науково-організаційні та концептуальні основи функціонування Київського кустарного товариства з погляду наукового, організаційного й технічного забезпечення ним вирішення питань популяризації та розвитку народного мистецтва. Досвід минулого у всій своїй багатогранності є своєрідним полем практичного усвідомлення сучасних і прогнозування майбутніх організаційних форм теорії й практики формування мистецьких організацій (галерей, музеїв тощо).

У радянській історіографії ця тема висвітлювалася мало, оскільки значна частина членів Київського кустарного товариства вважалася «капіталістичною». Об'єктивне наукове опрацювання означуваної проблеми розпочалося з 1980-х. Щоправда, у публікаціях К. Мощенко, В. Наулка, І. Ходак, Н. Юсова про діяльність Київського кустарного товариства мовиться фрагментарно.

19 лютого 1906 року у Київському художньо-промисловому й науковому музеї імені імператора Миколи Олександровича відбулося відкриття «Виставки прикладного искусства и кустарных изделий» (або «Першої південноросійської кустарної виставки» — так вона називається в окремих офіційних документах), яка тривала до 1 травня 1906 року [3, с. 1]. Головним її завданням було зібрання колекції творів українських народних майстрів (дереворізблення, ткацтва, вишивки, гончарства та ін.) із метою їх подальшого збереження, вивчення особливостей «українського народного стилю», специфіки художніх промислів народних умільців кінця XIX — початку ХХ століття, використання традицій народного мистецтва у сучасному художньому процесі. Особливість виставки полягала в тому, що на ній уперше експонувалися вироби народного мистецтва майже всієї етнографічної території України [1, с. 39].

Виставка складалася з двох чітко розділених частин: перша — кустарна, друга — етнографічна, тобто представляла твори народних майстрів-художників. Під час виставки народні майстри давали своєрідні майстер-класи, що засвідчує В. Щербаківський [7, с. 161]. Загалом експозиція була побудована за регіональним принципом, тобто представляла художні промисли кожної губернії. Вдале розміщення експозиції надало можливість відвідувачам не лише оглянути твори різних регіонів України, а й побачити суттєві відмінності у народних традиціях кожного з них.

Про сутність виставки доречно висловився М. Павловський, підкресливши, що «багато речей високої художницької вартості розкидано в руках приватних властителів... коли ж зібрати їх (вироби) до купи, в цілу колекцію, то найзвичайніші речі вражають нас різноманітністю своїх форм, багатством народної фантазії і делікатністю смаку» [4, с. 52].

За час функціонування виставки її відвідало близько 20 тисяч осіб. Вона мала ярмарковий характер, багато виставлених речей було продано. Крім того, народні майстри отримали нові замовлення. Виставка не лише окупила себе, а й забезпечила організаторів коштами для закупівлі нових зразків народного мистецтва. В «Отчёте Виставки прикладного искусства и кустарных изделий» зазначено осіб та майстерні, які отримали почесні нагороди [1, с. 39–40].

Популярність виставки, сприйняття її громадкістю створило передумови для створення організації, яка змогла б вивчати та досліджувати народне мистецтво на місцях. Організаторами такого товариства стали М. Ф. Біляшівський, К. І. де Боккар, К. В. Бугович, Ю. М. Гудим-Левкович, Н. М. Давидова, С. А. Давидов, К. П. Іванова, О. П. Косач, К. В. Мощенко, А. В. Прахов, В. М. Сазонов, С. Г. Філіпсон, Б. І. Ханенко, Ю. Р. Чернявський, Ф. А. Шутницький, Д. М. Щербаківський, Є. М. Щербаківський, Н. Г. Яшвіль. Отож, 8 серпня 1906 року й було засновано Київське кустарне товариство, яке знаходилося на вулиці Миколаївській, 6. Головою товариства обрали Н. М. Давидову, пізніше цю посаду обіймав М. Ф. Суковкін [1, с. 40]. На початку 1910 року членами товариства було вже 100 осіб.

Головною метою Київського кустарного товариства стало «содействие развитию кустарных промыслов в губерниях: Киевской, Волынской, Подольской, Черниговской, Полтавской и прилегающих к ним местностях, населенных малорусским племенем» [5, арк. 36]. Члени товариства вивчали та досліджували умови виробництва місцевих кустарних промислів, сировину, яку використовували для своєї продукції майстри, допомагали народним умільцям засновувати та облаштовувати майстерні, розробляли зразки виробів «в національному українському стилі», сприяли виникненню установ дрібного кредиту для кустарів, забезпечували їх сировиною, допомагали коштами розпочати випуск власних виробів, сприяли збуту товарів, а також організували виставки. В Києві та інших містах було відкрито спеціальні склади, які мали характер виставок-ярмарків, тобто майстер мав можливість збувати свої вироби безпосередньо на виставці. Також члени товариства збирали статистичні дані про місцеві художні промисли, відкривали школи, майстерні, музеї, влаштовували публічні читання, проводили лекції, організували експедиції у губернії.

З 15 лютого по 15 березня 1909 року відбулася Друга південноросійська кустарна виставка. На відміну від попередньої (1906 р.), на другій кустарній виставці більша частина експонованих виробів належала майстрам-сучасникам, а не умільцям XIX століття. В «Кратком обзоре Второй Южно-Русской Кустарной Выставки» зазначалося, що «сосредоточие... (сучасних виробів майстрів — В.Ш.) на данной выставке в массе должно служить показателем движения развития кустарных промыслов за последние три года как в количественном, так и в качественном отношении» [2, с. 1].

Із звітів товариства дізнаємося, що його члени реалізували поставлені цілі. Протягом 1906–1909 років товариство заснувало кустарні майстерні. У багатьох селах діяли ремісничі школи, художньо-промислові майстерні. Народні майстри створювали речі, які мали і прикладне, і декоративне значення. Товариство допомагало майстрам знаходити сировину, надавало завдаток на замовлені роботи. Також воно сприяло вдосконаленню знарядь праці кустарів. Вироби кустарів реалізували як на вітчизняних, так і зарубіжних ринках. Найкращі зразки зберігалися у спеціальному кабінеті при складі.

Поступово діяльність товариства розширювалася. Якщо 1907 року організація мала лише власний склад-магазин, то 1908 року відкрилося ще й ряд пунктів для продажу кустарної продукції, грошовий оборот яких становив 21 тис. карбованців. Про зростання попиту на товар народних майстрів свідчить і те, що 1909 року прибуток товариства сягнув 30 тис. карбованців [1, с. 41]. Причому члени товариства не лише збували продукцію, а й зберігали кращі зразки народного мистецтва. За 1910 рік його етнографічний відділ поповнився 2 154 новими експонатами. Загальна ж кількість виробів, що зберігалася, сягала 3362.

Діяльність Київського кустарного товариства привернула увагу громадськості. Його науково-дослідницька й організаційна робота сприяла не тільки збереженню, а й примноженню традицій народного мистецтва. За зразком товариства окремі приватні особи організували й власні кустарні майстерні. 1913 року було створено групу інструкторів, до якої ввійшли Ю.П. Маруніч, котра здобула освіту в Дехтярівській навчальній майстерні, і стала інструктором з ткацтва, І.Н. Горбунов, випускник середнього механічно-технічного училища в Костромі, фахівець з деревообробництва, М.Н. Бібик, який після навчання у Глинській школі інструкторів гончарного виробництва спеціалізувався на гончарних výroбах. Були інструктори з шевства, обробки шкіри, слюсарсько-ковальської справи та ін.

Про зусилля, які прикладало товариство для модернізації кустарного виробництва, свідчить, скажімо, річний звіт 1912 року, у якому зазначено про відкриття в Умані відділу товариства та створення у Требухові Остерського повіту Чернігівської губернії пункту постачання сировини і збуту готової продукції. Було відкрито красильню, оснащену виробничими машинами, у якій фарбувалися полотна, нитки, шовк. Продовжували успішно діяти земська кошикарська школа в Черкасах, майстерня вишивки В.Н. Донат у селищі Сміла, килимарські майстерні у Будищах та Чернечому Яру на Полтавщині.

Щодо попиту на продукцію товариства можемо судити за показниками її збуту. Так, наприклад, суми за продані товари у 1912 році становили: за вишивані вироби — 18 183 крб., за тканини — 13 905 крб., вироби з дерева — 1 624 крб., інші — 1 507. Найбільшою популярністю користувався вишивальний промисел [6, арк. 49]. Аналізуючи власну діяльність, товариство дійшло висновку, що успіх його творчо-організаційної праці передусім пов'язаний з впровадженням 1909 року «принципу переходу від комісійних засад до розрахунку з кустарями готівкою». У січні 1913 року, до прикладу, на складі Київського кустарного товариства зберігалася комісійних товарів на суму 15 112 крб., а товарів, придбаних за готівку, — на 26 584 крб.

Кусторне товариство налагодило співробітництво з товариством «Просвіта» у Києві та Петербурзі, і через крамниці останніх збувало товар.

Організатори Всеросійської сільськогосподарської виставки, яка відбулася 1913 року у м. Києві, запросили до співпраці й членів Київського кустарного товариства. На виставці експонувалися фабричні вироби та твори народних майстрів. Члени експертної комісії, зокрема, Є. Кузьмін (голова), В. Кричевський та інші, найбільшу увагу приділяли тим виробам, у яких були збережені традиції народного мистецтва певного регіону як у формі, так і в змісті. Було вирішено не відзначати роботи місцевих фабрик, котрі здебільшого виготовляли вироби, не дотримуючися народних традицій, характерних для народного мистецтва.

У листопаді 1915 року в московській галереї Лемерсьє відбулася «Виставка современного декоративно-искусства Юга России», організатором якої стало Київське кустарне товариство.

Початок Першої світової війни загальмував розвиток товариства, і наприкінці 1916 року воно фактично перестало існувати. Пізніше, з утвердженням в Україні «влади диктатури пролетаріату» і в народне, і в професійне мистецтво активно впроваджувався метод соцреалізму, метою якого було створення «єдиного радянського мистецтва», кустарні промисли починали втрачати свою самобутність.

На підставі аналізу діяльності Київського кустарного товариства можна відзначити його важливу роль у розвитку національної художньої культури. Фактично це була найпотужніша громадська організація на теренах тієї частини України, що входила до складу Російської імперії. Члени товариства зуміли організувати роботу народних майстрів, допомагали їм коштами, популяризували їхню працю, модернізували виробництво, пропагували ідею виготовлення речей «українського народного стилю».

Товариство займалося і науковою роботою. Співпрацюючи з майстрами, велику увагу приділяло індивідуальному стилю кожного умільця, у своїй роботі керувалося принципом поваги до місцевих художніх традицій. Воно оберігало майстрів від впливу міщанських смаків та некваліфікованого втручання, дбало про підтримку і розвиток народних промислів, керуючися методологічними настановами відомих ревнителів народної художньої культури: М. Ф. Біляшівського та Д. М. Щербаківського — суть яких полягає у збереженні й розвитку місцевих народних традицій.

1. Біляшівський Б. М., Лащук Ю. П. Київське кустарне товариство // Нар. творчість та етнографія. — 1987. — № 4. — С. 39–44.
2. Краткий обзор Второй Южно-Русской Кустарной выставки Киевского кустарного общества в 1909 году. — К., 1909.
3. Отчёт Выставки прикладного искусства и кустарных изделий 19 февраля — 1 мая 1906 г. — К., 1907.
4. Ходак І. Данило Щербаківський про Першу південноросійську кустарну виставку: Стратегія дій // Нар. творчість та етнографія. — 2007. — № 2. — С. 49–58.
5. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга. — Ф. 395, оп. 1, од. зб. 1590.
6. Центральный государственный исторический. — Ф. 395, оп. 1, од. зб. 2492.
7. Щербаківський В. Мої спогади про Мишугу // Олександр Мишуга. Спогади. Матеріали. Листи. — К., 1971.

Анотація. У статті висвітлюється діяльність Київського кустарного товариства, його роль у розвитку народних художніх промислів в Україні на початку ХХ століття у пробудженні в української інтелігенції зацікавлення питаннями народного мистецтва.

Ключові слова: Київське кустарне товариство, народні майстри, художні промисли.

Аннотация. В статье освещается деятельность Киевского кустарного общества, его роль в развитии народных художественных промыслов в Украине начала ХХ века, пробуждении украинской интеллигенции заинтересованности вопросами народного искусства.

Ключевые слова: Киевское кустарное общество, народные мастера, художественные промыслы.

Summary. The article highlights the work of the Kiev handicraft society, its role in the development of folk arts and crafts in Ukraine beginning of the twentieth century, the revival of the Ukrainian intelligentsia interest issues folk art.

Keywords: Kiev Cottage Company, folk masters, art crafts.